

לחכמת אדם אין מחיר

[א] במדבר לא, ח

וְאֵת מַלְכֵי מִדְיָן הֶרְגוּ עַל חֲלָלֵיהֶם אֶת אֹרֵי וְאֵת רָקֶם וְאֵת צוּר וְאֵת חוּר וְאֵת רְבֵעַ חֲמִשָּׁת מַלְכֵי מִדְיָן
וְאֵת בָּלָעַם בֶּן בְּעוֹר הֶרְגוּ בְּחֶרֶב:

(1) מה בלעם חיפש אצל מדין?

[ב] רש"י שם

בלעם הלך שם ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שהפיל מִיִּשְׂרָאֵל בעצתו.

(2) רבי אליהו מזרחי הקשה על דברי רש"י אלו את הקושיות הבאות;

[ג] רא"ם שם

לא ידעתי למה בקש שכר ממדין, והלא זקני מדין כבר הניחוהו והלכו להם, כשאמר להם [במדבר כב, ח] "לִינוּ פֹה הַלֵּילָה", כדכתיב [שם] "וישב
שרי מואב עם בלעם", מכלל שזקני מדין הלכו להם, כדפרש"י בפרשת בלק [שם פסוק ז].
ועוד, לא מצינו שנדר לתת לו שכר, אלא בלק לבדו, שאמר לו [במדבר כב, טז] "אל נא תמנע מהלוך אלי כי כבד אכבדך מאד". וכתביב [במדבר
כב, לז] "ויאמר בלק אל בלעם הלא שלוח שלחתי אליך לקרא לך למה לא הלכת אלי האמנם לא אוכל כבדך". ועוד, למה לא הלך אל בלק לבקש
ממנו שכר העשרים וארבעה אלף שהפיל מִיִּשְׂרָאֵל בעצתו, שהוא היה הנודר לו לכבדו. אבל הניח את בלק, שהוא העיקר משכרו, והלך במדין,
שלא נמצא בשום מקום שנדר לו, אלא אדרבה הניחוהו והלכו להם.

(3) כדאי לציין שרש"י בגמרא למד שאכן בלעם הלך גם לבלק;

[ד] רש"י סנהדרין קו.

שכר עשרים וארבע אלפים מִיִּשְׂרָאֵל - שהרגו בעצתו, הלך ליטול מבלק ומזקני מדין.

(4) גם המהר"ל שאל שאלה זו עם הטעמה אחרת;

[ה] גור אריה שם

בלעם הלך לשם ליטול שכר כ"ד אלף וכו'. ואם תאמר, למואב הוי למיזל, ולא למדין, שהרי מואב היו יראים יותר ממדין.

[ו] במדבר לא, ב, ורש"י

נָקַם נְקָמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחֵר תֹּאסֹף אֶל עַמִּיךָ

מאת המדינים - ולא מאת המואבים, שהמואבים, נכנסו לדבר מחמת יראה, שהיו יראים מהם שיהיו שוללים אותם... אבל מדינים נתעברו על ריב לא להם.

(5) לפני שנראה את תשובת הגו"א, נעיין את המקור שעליו מבסס הגו"א את תשובתו;

[ז] יבמות קו.

בת חמוה דרב פפא נפלה לפני יבם שאין הגון לה. אתא לקמיה דאביי, אמר ליה, חלוץ לה... על מנת
שתתן לך מאתים זוז. לבתר דחלוץ לה, אמר לה, זיל הב ליה. אמר ליה, משטה אני בך, מי לא תניא, הרי
שהיה בורח מבית האסורין, והיתה מעברא לפניו, ואמר ליה טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו. אלמא
אמר ליה משטה אני בך, הכא נמי משטה אני בך.

[ח] תשובת הגור אריה שם

יש לומר, דמואב לא היו חייבין לו בדין, משום שהיו יכולין לומר מה שפסקנו לך שכר הרבה, משום יראה עשינו. כדתיא,
הרי שהיה בורח מבית האסורים, ואמר לאחד טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו, שלא עשה אלא מחמת יראה. הכי נמי
לא הוי לבלעם אלא שכרו, והוא דבר מועט, מורח הדבור והעצה שנתן להם.

אבל מדין, שלא היו יראים, והיו מבטיחים אותו על שכר הרבה, צריכים הם לשלם לו שכרו משולם, כמו שהתנו עמו.

(6) לכאורה נראה שדברי הגו"א פשוטים וברורים. אך באמת שיש בדבריו קושי גדול, וכמו שיתבאר;

[ט] תורת האדם לרמב"ן [אות ו]

מי שיש לו סממנין, וחבירו חולה צריך להן, אסור לו לעלות בדמיהן יותר מן הראוי. ולא עוד, אלא אפילו פסקו לו בדמיהן הרבה מפני דוחק השעה,
שלא מצאו סממנין אלא בידו, אין לו אלא דמיהן. כדאמרין ביבמות בת חמוה דרב פפא נפלה לפני יבם שאין הגון לה, אתא לקמיה דאביי, וא"ל
רב פפא חלוץ לה על מנת שתתן לך מאתים זוז. לבתר דחלוץ א"ל אביי זיל הב ליה, א"ל רב פפא ולימא ליה משטה אני בך. ושמעינן מינה דכל
דמתני בשכירות יותר מכדי דמים מפני האונס ודוחק השעה שלו, יכול לומר משטה אני בך. והוא הדין ללוקח סממנין ביותר מכדי דמיהן מפני
דוחק החולי דלא מחייב אלא בדמיהן.

(7) וכאן מוסיף הרמב"ן חידוש גדול;

[י] סוף דברי הרמב"ן שם

אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו, ואין לה דמים.

(8) כדברי הרמב"ן האלו פסק השו"ע יורה דעה סימן שלו ס"ג, מילה במילה.

(9) מה הביאור שלחכמתו של אדם אין דמים? הפחד יצחק עמד על כך ומבאר דבר נפלא;

[יא] פחד יצחק שבועות מאמר טז, ח

ידועה היא המימרא, כי חכמתו של אדם היא האדם שבאדם. כי בעוד שבשאר עניניו של אדם אפשר למצוא נקודות
שיתוף בין האדם ובין שאר סוגי הבעל חי, הרי חכמתו היא המבדילה אותו מכל סוגי הבריות שבעולם. וכבר הזכרנו

כמה פעמים דבריהם של חכמי אמת שאמרו, כי כחו של השכל להשתלט על המדות, בין בדרך כיבוש בין בדרך תיקון, נובע הוא מן המאמר שנאמר לו לאדם הראשון "וכבשוהו, ורדו בדגת הים, ובעוף השמים, ובכל חיה הרמשת על הארץ". כלומר מכיון עניתנו לו לאדם כחות של שליטה על כל סוגי הבעלי חיים, הרי בזה עצמו גזו הוא כח השלטון של כחות האדם המיוחדים אך ורק לו, על אותם כחות האדם שנמצאו דוגמתם גם אצל בעלי חיים, ועל כן כח השכל המיוחד לאדם הרבה יותר מאשר כחן של מדות.

[יב] המשך דברי הפחד יצחק שם

ערכו של אדם, אשר כל כולו מופקע הוא מתורת סוג ומין, הנה החכמה שבו היא היא כתר היחידות שלו, והיא היא המסלקת ממנו כל רמו וכל כינוי של תואר "סוג" ו"מין", והיא היא אשר נר היחידות דלוק על ראשה. ובאור היחידות שלה מאירה היא את הנפש מסוף עולמה עד סופה. והנה מן הדין מחירו של כל חפץ נקבע הוא על פי שומא, דהשומא היא המודיעה בכמה חפץ כזה נמכר בשוק. אבל אם ימצא חפץ כזה אשר בכל הזמנים ובכל המקומות אי אפשר לזווג לו שום משל ושום דוגמא, עד שהוא ביחידותו מהוה סוג לעצמו, בודאי שחפץ כזה מופקע הוא מתורת שוק כל עיקר. וכל שאין לו שוק, אין לו שומא. וכל שאין לו שומא, אין שום קביעות דמים למחירו. והיינו דפסקינו בשולחן ערוך, דאם התנה הרבה בשכר הסמנין, אין לו אלא דמיהן, אבל אם הרופא התנה בשכרו הרבה, חייב ליתן לו כפי תנאו, מפני שחכמתו מכר לו, ואין לו דמים. כלומר, חכמתו של כל אדם נידונית היא כהופעה חד פעמית, המופקעת מכל מין, ועומדת היא ביחידותה המוחלטת, מבלי שתצטרף לה שום דוגמא ושום דמיון. וממילא אין כאן שוק, ואין כאן שומא, ואין כאן דמים. וכל עצמם של דמים אינם בכאן אלא בתורת התנאה, ולא בתורת שיווי. וחייב ליתן לו כפי תנאו.

(10) הבה נראה שלבלעם היה כח מיוחד לקלל;

[יג] במדבר כב, ו

וַעֲתָה לְכָה נָא אֶרְהָ לִּי אֵת הָעָם הַזֶּה כִּי עָצוּם הוּא מִמֶּנִּי אֲוִלִּי אוֹכַל נֶכֶה בּוֹ וְאֶגְרְשֶׁנּוּ מִן הָאָרֶץ
כִּי יִדְעֵתִי אֵת אֲשֶׁר תִּבְרָךְ מִבְרָךְ וְאֲשֶׁר תֵּאָר יוֹאָר:

[יד] במדבר כב, יח

וַיַּעַן בָּלָעַם וַיֹּאמֶר אֶל עֲבָדֵי בָלָק אִם יִתֵּן לִי בָלָק מֵלֶא מִלֵּא בִּיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לֹא אוֹכַל לַעֲבֹר אֶת פִּי ה' אֱלֹהֵי
לַעֲשׂוֹת קְטָנָה אוֹ גְדוֹלָה

[טו] רש"י שם

מלא ביתו כסף וזהב - למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים אמר ראוי לו ליתן לו כל כסף וזהב שלו שהרי צריך לשכור חיילות רבות ספק נוצח ספק אינו נוצח ואני ודאי נוצח.

[טז] ברכות ז.

"ואל זועם בכל יום" [תהלים ז, יב], וכמה זעמו, רגע... ואין כל בריה יכולה לכוין אותה שעה, חוץ מבלעם הרשע,

דכתיב ביה [במדבר כד, טז] "ויודע דעת עליון"... שהיה יודע לכוין אותה שעה

(11) הרי שהיתה לבלעם חכמה מיוחדת לקלל, ואיך כתב הג"א שאינו יכול לתבוע סכום מופקע על יחידותו?

(12) והיה נראה לומר שחכמה להרע אינה נקראת חכמה, רק חכמה להטיב נקראת חכמה.

(13) אך לא כך כתב רבי צדוק הכהן;

[יז] מחשבת חרוץ אות ז

הסרת טבעת להמן, הנה אמרו ז"ל (אסתר רבה ג', י') מלך סתם במגילה במלך מלכי המלכים מדבר, היינו דה' יתברך נתן לו ממשלה, ודאי היה בו חכמה, היינו לרעה, דגם זה נקרא חכמה בלשון הכתוב [ירמיה ד, כב] "חכמים המה להרע". וביונדב חכם לרשעה [סנהדרין כא.], והוא מה שאמרו [מגילה יג:] ליכא דידע לישנא בישא כהמן, דחכמה נקרא רק הכרת האמת, והוא ידע לקטרג דברים שהיה קטרוג באמת כלפי מעלה, עד שפעל שנחתם הגזירה מלמעלה רחמנא ליצלן. וזהו כל חכם להרע, וכדרך שאמרו [ברכות ז.]. בבלעם דידע לכוון שעה שהקב"ה כועס.

(14) וכן המהרש"א כתב;

[יח] מהרש"א סנהדרין כא.

"ויונדב איש חכם וגו'" (ש"ב יג, ג) איש חכם לרשעה כו'. מלת "חכם" נאמר בכל מקום המחכים בדעתו בדבר שאין שאר כל העם יורדין לסוף דעתו. אך על הרוב נאמר במחכים לטובה בשום חכמה, מה שאין כן הכא לא מצינו ביונדב בזה שום חכמה להיטיב, אך להרע ידע

(15) לכך הקושיא על הג"א קמה וגם נצבה. ואולי י"ל, שאכן בלעם ידע לכוון השעות וכיו"ב, והם דברים מסביב לקללה עצמה, אך הקללה עצמה לא הזקיקה חכמה, וכמו שכתבו תוספות [ברכות ז.] שקללת בלעם היתה מילה אחת "כלם".

חלק ב: מה היה קשה לרש"י במלים "וְאֵת בָּלָעַם בֶּן בְּעוֹר הָרְגִי בְּחֶרֶב"?

(16) נעיין בהמשך דברי רש"י;

[יט] רש"י במדבר לא, ח

בחרב - הוא בא על ישראל והחליף אומנתו באומנתו, שאין נושעים אלא בפייהם על ידי תפלה ובקשה. ובא הוא ותפשו אומנתם לקללם בפיו, אף הם באו עליו והחליפו אומנתם באומנות האומנות, שבאין בחרב, שנאמר [בראשית כז, מ] "ועל חרבך תחיה".

[כ] גור אריה שם

בחרב הוא בא על ישראל וכו'. דאם לא כן, "בחרב" למה לי [כן הוא ברא"ם].

(17) בהקדמה לספר "נפש הגר" הקשה על דברי הגו"א;

[כא] הקדמה לספר "נפש הגר"

אם כן יקשה על כל מה שכתוב בתורה פעמים הרבה "בחרב", "לפי חרב", למה ליה למיכתב.

(18) הספר "לנפש הגר" מבאר דברי רש"י באופן אחר;

[כב] המשך דברי "נפש הגר"

בכל התורה מתרגם אונקלוס "לפי חרב" [בראשית לד, כו, שמות יז, יג, במדבר כא, כד, דברים יג, טז, שם כ, יג] "לפתגם דחרבא", וזה צריך ביאור. אלא בכל מקום שהחרב ביד ישראל להרוג את העמים האחרים כתוב בו "לפי חרב". אבל במקום שהחרב ביד אומות העולם להרוג ח"ו את ישראל כתיב בהם סתם "לחרב", או "בחרב" [במדבר יד, ג, שם פסוק מג, שם כ, יח], ולא הזכיר הכתוב בהם הלשון "לפי חרב", והלא דבר הוא.

[כג] ב"ב קכג.

"אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" [בראשית מח, כב], וכי בחרבו ובקשתו לקח, והלא כבר נאמר [תהלים מד, ז] "כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני", אלא "חרבי" זו תפלה, "קשתי" זו בקשה.

[כד] המשך דברי "נפש הגר"

הקבלה הזאת היתה לאונקלוס ודרשו זאת בלשון "לפי חרב" שכתוב אצל ישראל, ותרגמו "לפתגם דחרבא", שהכוונה על פתגם התפלה. אבל בחרב עמים אחרים לא כתיב בתורה "לפי חרב" אלא כתיב סתם "לחרב", או "בחרב", השכיל לשנות תרגומו, ותרגם [במדבר כ, יח] "בדקטלין בחרבא".

(19) כאן ה"נפש הגר" עובר לדברי רש"י בפרשתנו;

[כה] המשך דברי "נפש הגר".

הנה מה נעים דברי רש"י בפרשת מטות "ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב", ופירש רש"י "בחרב" הוא בא על ישראל והחליף אומנתו וכו'. ולכאורה קשה מה הרגיש בזה רש"י שהוכרח לזה הדרשה. אמנם רש"י הרגיש למה כתיב "בחרב", הוה ליה למכתב "לפי חרב", שבכל מקום אם החרב ביד ישראל להרוג שונאם הגוים כתיב תמיד "לפי חרב", והוה ליה למימר "ואת בלעם בן בעור הרגו לפי חרב". ולפי זה יהיה התירוץ של רש"י מתוק, "הוא בא על ישראל והחליף אומנתו באומנתם", שהם נושעים בפיהם, על ידי תפלה ובקשה. והוא בא ותפש אומנתם לקללם בפיו, לכך כתיב "בחרב" כמו שנאמר אצל האומות.

(20) נפלא ביותר!

(21) יש להעיר מהפסוק הבא;

[כו] ויקרא כו, ז

וַיִּדְפְּתֶם אֶת אֲבִיכֶם וְנָפְלִי לְפָנֵיכֶם לְחָרֵב:

[כז] אונקלוס שם

ותרדפון ית בעלי דבביכון ויפלון קדמיכון לחרבא.

(22) הרי מדובר בחרב של ישראל, ולא נאמר "לפי חרב".

(23) ונראה לתרץ, כי מצדם של ישראל החרב מלווה בתפלה, והחרב הורגת מכוחה של התפלה, כי אלו שני הדברים שישראל משתדלים בהם; תפלה וחרב, והא בלא הא לא סגי. אך מצדו של הקב"ה התפלה מעוררת רחמי שמים, ואז ה' מסייע לחרב ישראל להרוג, הרי שהתפלה פועלת דבר אחד, והחרב פועלת דבר אחר. והפסוק בויקרא עוסק מצדו של ה'.